

De strategische waarde van het huwelijk voor de arbeidsdeling tussen levenspartners

Naar een verklaring voor de relatie tussen samenlevvorm en arbeidsdeelname van vrouwen

Wim Bernasco en Deirdre Giesen ¹

Summary

The strategic value of marriage for the division of labor between spouses: towards an explanation of the relation between partnership status and women's labor force participation

Labor force participation is considerably higher amongst cohabiting women than amongst married women. Using bargaining theory this paper provides an explanation for this association, arguing that the decision not to participate in the labor force makes cohabiting women more vulnerable to the consequences of relationship dissolution than married women. To test the causal direction of the association between marriage and labor force participation a structural model is used that allows the marriage decision and the labor force participation decision to mutually influence each other. Both decisions are modelled to also depend on other variables like earnings capacity, presence of children, relationship duration and normative constraints. The model is estimated using data from 544 couples in the 'Households in the Netherlands 1994' survey. The results suggest that the association between marriage and labor supply is due to the negative effect of being married on labor supply, and not vice versa.

1. Inleiding

De arbeidsdeelname van gehuwde vrouwen is beduidend geringer dan die van ongehuwd samenwonende vrouwen. In tabel 1 wordt dit verschil weergegeven met behulp van gegevens uit de *Enquête Beroepsbevolking 1991* van het Centraal Bureau voor de Statistiek. De weergegeven aantallen hebben betrekking op paren van gemengd geslacht waarvan de vrouw in de leeftijdscategorie van 15 tot 64 jaar valt (26.625 paren in de steekproef).

Tabel 1 Samenleefvorm en arbeidsdeelname (minimaal 1 uur per week) van gehuwd of ongehuwd samenwonende vrouwen. Populatiewaarden in 1000-tallen en kolompercentages

	ongehuwd		gehuwd		totaal	
geen betaald werk	86	21%	1651	55%	1737	51%
betaald werk	330	79%	1336	45%	1667	49%
totaal	416	100%	2988	100%	3404	100%

Bron: CBS Enquête Beroepsbevolking 1991

Van de ongehuwd samenwonende vrouwen verricht 79 procent betaald werk, van de gehuwde vrouwen 45 procent. Ter vergelijking: van de alleenstaande vrouwen in de genoemde leeftijdsgroep verricht 72 procent betaald werk. Ongehuwd samenwonende vrouwen lijken wat betreft arbeidsdeelname dus meer op alleenstaande vrouwen dan op gehuwde vrouwen. De vraag hoe het verschil in arbeidsdeelname tussen gehuwde en ongehuwd samenwonende vrouwen te verklaren is staat in dit artikel centraal.

In de afgelopen decennia is zowel de arbeidsdeelname van vrouwen als het aantal paren dat ongehuwd samenwoont sterk toegenomen. Onduidelijk is echter in hoeverre deze trends onderling gerelateerd zijn. Ons artikel tracht bij te dragen aan het inzicht in de wisselwerking tussen de organisatie van primaire leefvormen enerzijds en de arbeidsmarkt anderzijds.

Een mogelijke verklaring voor de grotere arbeidsdeelname van ongehuwd samenwonende vrouwen kan gezocht worden in de verschillende demografische kenmerken van gehuwde en ongehuwd samenwonende vrouwen, zoals bijvoorbeeld opleidingsniveau, leeftijd, en het hebben van kinderen, kenmerken die ook sterk aan arbeidsdeelname gerelateerd zijn. Volgens deze verklaring betreft de samenhang tussen arbeidsdeelname en samenleefvorm dus geen directe causale relatie, maar een bijproduct van andere relaties. In dit artikel verdedigen wij een additionele verklaring die wel berust op een direct causaal verband tussen arbeidsdeelname en samenleefvorm. Deze verklaring houdt kort gezegd in dat de juridische consequenties van het huwelijk de arbeidsdeling tussen partners vereenvoudigen. Een vrouw die zich specialiseert in het huishouden wordt immers financieel afhankelijk van haar man en daardoor ook kwetsbaarder voor de financiële gevolgen van echtscheiding of verweduwing. Wanneer de man en de vrouw met elkaar getrouwd zijn garanderen de formele rechten en plichten die aan het huwelijk verbonden zijn haar echter een zekere compensatie voor deze toegenomen kwetsbaarheid.

Met de bovenstaande redenering is de richting van de causale relatie tussen arbeidsdeelname en samenleefvorm nog niet gespecificeerd. Het is mogelijk dat gehuwde vrouwen makkelijker uit de arbeidsmarkt treden dan ongehuwd samenwonende vrouwen omdat zij beter beschermd zijn, maar het is ook mogelijk dat vrouwen die van arbeidsdeelname afzien of minder gaan werken sterker de behoefte voelen om via een huwelijk de wederzijdse rechten en plichten vast te leggen.

In de volgende paragrafen werken we deze argumentatie nader uit. We gaan er daarbij van uit dat beide causale verbanden plausibel zijn, en trachten vervolgens de weder- 'se effecten

tussen samenlevingsvorm en arbeidsdeelname door de vrouw empirisch te schatten. Daarbij houden we uiteraard rekening met de invloed van andere factoren die samenlevingsvorm en arbeidsdeelname beïnvloeden.

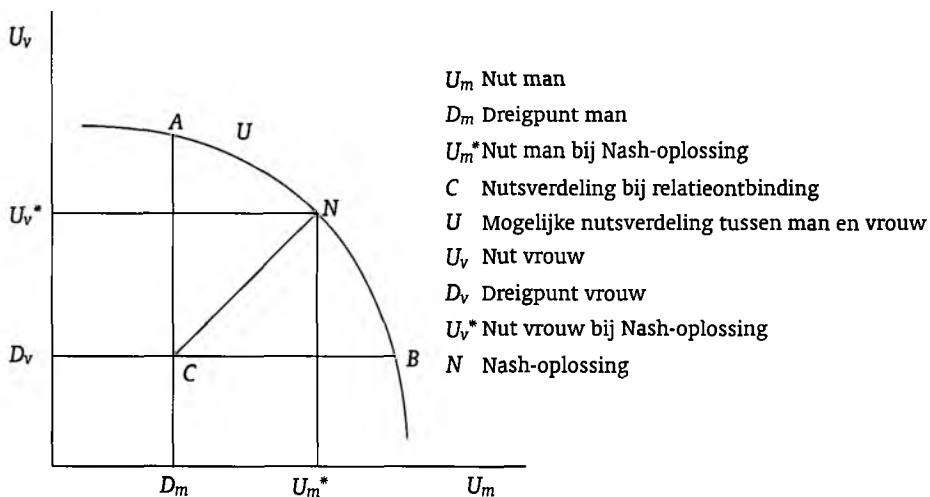
2. Theorie: onderhandelingsmodellen

2.1. *De verdeling van nut binnen huishoudens*

In de micro-economische theorie over huishoudens worden schaalvoordelen en specialisatie als de belangrijke baten van een gezamenlijk huishouden genoemd. Door het delen van goederen (bijvoorbeeld het huis) en een efficiënte taakverdeling tussen partners kunnen paren gezamenlijk meer nut produceren dan waartoe zij ieder apart in staat zouden zijn. Binnen de klassieke economische benadering (Becker, 1981) wordt de vraag hoe dit extra nut vervolgens onder de leden van het huishouden wordt verdeeld echter niet geproblematiseerd. Onderhandelingsmodellen gaan wel expliciet op deze vraag in. Met deze modellen kan de verdeling van hulpbronnen tussen de leden van huishoudens geanalyseerd worden als de uitkomst van onderhandelingen (Manser & Brown, 1980; McElroy, 1990; McElroy & Horney, 1981; Ott, 1992, 1995).

De gedachte die in onderhandelingsmodellen geformaliseerd wordt, is dat de mate waarin iemand het in een relatie voor het zeggen heeft afhankelijk is van de mate waarin hij of zij beschikt over alternatieve hulpbronnen buiten die relatie. Hoewel deze gedachte ook binnen de sociologie gemeengoed is (zie onder andere England & Farkas, 1986), wordt zij daar niet of nauwelijks geformaliseerd.

Ook onderhandelingsmodellen veronderstellen dat de vorming van een gezamenlijk huishouden tot meer nut kan leiden dan de som van wat beide partners ieder afzonderlijk zouden kunnen verkrijgen. Beiden zullen in ieder geval niet met minder genoeg nemen dan zij buiten het huishouden zouden kunnen bereiken als alleenstaande of met een andere partner. Zo wordt de onderhandelingsruimte enerzijds begrensd door deze minimaal acceptabele nutsniveaus van beide partners en anderzijds door de nutscombinaties die gezamenlijk maximaal haalbaar zijn. De minimaal acceptabele nutsniveaus worden 'dreigpunten' genoemd, omdat wanneer het binnen het huishouden verkregen nut onder dit niveau komt, het individu het huishouden zal verlaten. In figuur 1 wordt het onderhandelingsprobleem grafisch weergegeven. Op de horizontale as wordt het nutsniveau van de man afgebeeld, op de verticale as het nutsniveau van de vrouw. De curve U geeft alle mogelijke combinaties aan waarin het totaal bereikbare nut onder man en vrouw verdeeld kan worden. De dreigpunten D_m en D_v geven de minimaal acceptabele nutsniveaus van de man en de vrouw aan, en punt C de situatie in geval het huishouden wordt ontbonden.

Figuur 1 *Onderhandelingsmodel met Nash-oplossing*

Oplossingsconcepten voor het onderhandelingsprobleem zijn uitspraken over de uitkomst van dit onderhandelingsprobleem, dat wil zeggen over de vraag welke nutscombinatie (U_m^*, U_v^*) wordt gekozen bij gegeven U , D_m en D_v . Daarbij wordt meestal de aanname gemaakt dat een coöperatieve oplossing gevonden wordt die een Pareto-optimale uitkomst garandeert, dus een uitkomst waarin geen van de partijen zijn of haar nut kan verhogen zonder dat dit ten koste gaat van het nut van de ander. De eis van Pareto-optimaliteit beperkt de mogelijke oplossingen in figuur 1 tot de punten op de curve U tussen A en B .

Er bestaan verschillende speltheoretische ideeën over hoe dit onderhandelingsprobleem wordt opgelost (Manser & Brown, 1980). Wij beperken ons hier tot de zogenaamde Nash-oplossing, maar onze hypothesen gelden ook voor andere oplossingsconcepten. De Nash-oplossing stelt dat het product van de winsten van de partners $(U_m^* - D_m)(U_v^* - D_v)$ wordt gemaximaliseerd. In figuur 1 vormt punt N de Nash-oplossing.

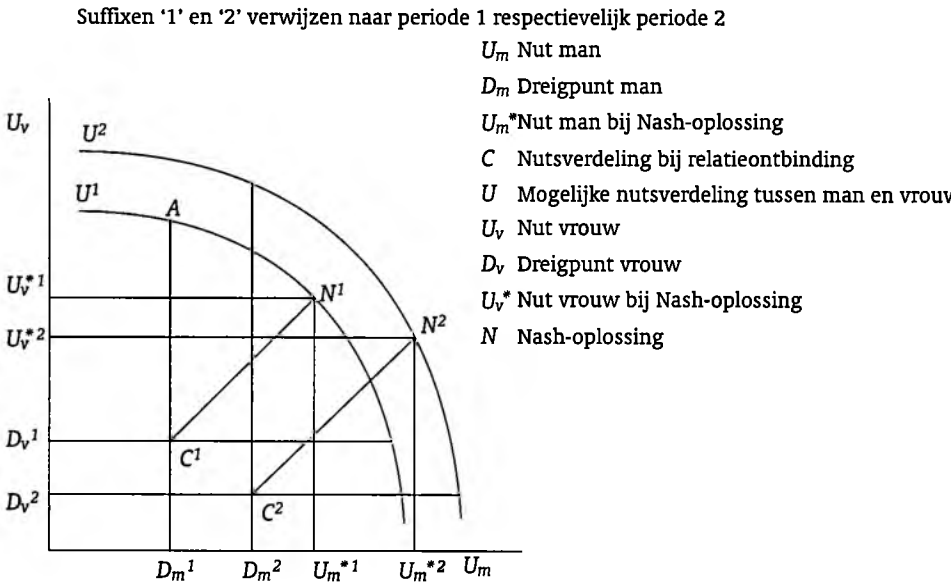
2.2. Arbeidsdeling als dilemma

Het hierboven beschreven model is door Ott (1992, 1995) verder uitgewerkt tot een dynamisch (twee-perioden) onderhandelingsmodel. In deze uitwerking wordt verondersteld dat keuzes die op een eerder tijdstip gemaakt worden de dreigpunten van de partners op een later tijdstip beïnvloeden. Uit Otts model volgt dat keuzes omtrent arbeidsdeling de vorm van een sociaal dilemma kunnen aannemen, zoals hieronder nader uiteengezet wordt.

In het dynamische model beslissen partners in de eerste periode over de arbeidsdeling, en wel in het bijzonder over de vraag of gekozen wordt voor specialisatie tussen betaalde arbeid en onbetaalde thuisarbeid. In de tweede periode wordt heronderhandeld over de verdeling van

het surplus op basis van de na verloop van tijd ontstane situatie. De veronderstelling hierbij is dat de man zijn verbeterde onderhandelingspositie zal gebruiken om een groter deel van het te verdelen nut op te eisen. In dit model zijn de dreigpunten in periode 2 afhankelijk van de keuze die in periode 1 gemaakt is. Het model wordt grafisch toegelicht in figuur 2. Deze figuur is deels identiek aan figuur 1, in die zin dat de symbolen uit figuur 1 van het suffix '1' zijn voorzien. De symbolen met suffix '2' duiden op de situatie in periode 2.

Figuur 2 toont twee curven U^1 en U^2 . Dat U^2 hoger en meer naar rechts ligt geeft aan dat in periode 2 als gevolg van specialisatie een groter surplus ontstaat. In deze figuur wordt in periode 1 gekozen voor een traditionele vorm van specialisatie waarbij de vrouw de verantwoordelijkheid voor huishoudelijke arbeid op zich neemt. Hierdoor zullen haar alternatieven buiten de relatie minder goed zijn in periode 2 dan wanneer zij betaald zou werken in periode 1. Een loopbaanonderbreking ten behoeve van onbetaalde thuisarbeid betekent immers dat kennis en vaardigheden op de arbeidsmarkt niet verder worden opgebouwd en dat hogere zoekkosten ontstaan bij het vinden van een nieuwe baan. In figuur 2 is D_v^2 daarom kleiner dan D_v^1 . Voor de man daarentegen geldt dat zijn alternatieven buiten de relatie in periode 2 zijn toegenomen, en wel des te sterker naarmate hij zich meer in betaalde arbeid heeft gespecialiseerd. De verbetering van de alternatieven van de man uit zich in figuur 2 doordat D_m^2 groter is dan D_m^1 .

Figuur 2 Twee-perioden onderhandelingsmodel met Nash-oplossing

Indien een (echt)paar dus volgens de traditionele rolverdeling besluit te specialiseren worden asymmetrisch relatie-specifieke investeringen gedaan: de vrouw doet relatief veel relatie-specifieke investeringen, de man relatief weinig.

Wanneer in een huishouden specialisatievoordeel te behalen valt doordat de vrouw zich op onbetaalde arbeid richt, zal de vrouw bij haar beslissing om al dan niet met specialisatie in te stemmen een vergelijking maken tussen haar nutsniveau zonder specialisatie U_v^1 en met specialisatie U_v^2 , en kiezen voor het alternatief dat haar nut maximaliseert. In het voorbeeld van figuur 2 betekent dit dat zij niet tot specialisatie bereid is omdat $U_v^2 < U_v^1$. Er zijn natuurlijk ook situaties denkbaar waarin de winst uit specialisatie dermate groot is, of de verandering in dreigpunten dermate klein, dat specialisatie ook voor de vrouw lonend is.

Afhankelijk van de winst uit specialisatie en de effecten van specialisatie op de dreigpunten ontstaat zo mogelijk een sociaal dilemma dat in de speltheoretische literatuur een *Trust-game* genoemd wordt (Snijders, 1996). In dat geval is de vrouw in periode 1 niet bereid tot specialisatie omdat de man in een volgende periode zal heronderhandelen op basis van de veranderde dreigpunten, waardoor zij met minder nut (U_v^2) genoegen moet nemen dan in de uitgangssituatie U_v^1 . Beiden zouden echter specialisatie verkiezen wanneer een oplossing overeengekomen kon worden die de vrouw in periode 2 in ieder geval haar minimaal acceptabele nut uit periode 1 garandeert, bijvoorbeeld door in een bindend contract vast te leggen dat de dreigpunten uit de eerste periode in de tweede periode onveranderd blijven: $D_v^1 = D_v^2$ en $D_m^1 = D_m^2$.

2.3. Het huwelijk als afdwingbaar contract

Contracten kunnen hier beschouwd worden als impliciete of expliciete afspraken over de nutsverdeling op lange termijn. Wanneer bindende afspraken mogelijk zijn en de kosten ervan niet al te hoog uitvallen zullen partners zo'n contract afsluiten, waarmee het dilemma is opgelost.

Deze oplossing berust echter op de aanname dat volledige en afdwingbare contracten tegen 'redelijke' kosten op te stellen zijn. Ott (1992, pp. 110-126) betoogt dat afspraken tussen partners in de regel slecht afdwingbaar zijn, zodat heronderhandeling moeilijk verhinderd kan worden. Toch bestaat er in de vorm van de huwelijkswetgeving wel zo'n afdwingbare afspraak (Ott, 1992, pp. 121-123). In de huwelijkswetgeving is immers een wederzijdse verzorgingsplicht vastgelegd die ook na een eventuele echtscheiding van kracht blijft in de vorm van een alimentatieplicht. Omdat deze afspraak door een externe instantie (i.c. de rechterlijke macht) bekrachtigd wordt is zij afdwingbaar.

In termen van het onderhandelingsmodel dat in figuur 2 is weergegeven betekent de alimentatieplicht dat voor gehuwden het dreigpunt van degene die relatief de meeste relatie-specifieke investeringen doet verhoogd wordt: voor deze persoon omvat het beste alternatief buiten de huidige relatie de te ontvangen alimentatie. Het dreigpunt van degene die de minste relatie-specifieke investeringen doet wordt juist verlaagd doordat het beste alternatief buiten de huidige relatie de te betalen alimentatie omvat. Deze verhoging en verlaging staan, bij benadering natuurlijk, in verhouding tot de relatie-specifieke investeringen die door de partners gemaakt zijn. De rechter stelt namelijk op grond van compensatieoverwegingen, zoals

geïndiceerd door de duur van het huwelijk, het inkomen van de alimentatieplichtige partner en de arbeidskansen van de alimentatiegerechtigde partner, de hoogte van de alimentatie vast (Stichting de Ombudsman, 1993).

Alleen gehuwde paren zijn onderworpen aan de huwelijkswetgeving, die in alle gevallen een wederzijdse verzorgingsplicht bevat. Ongehuwd samenwonenden hebben deze plicht niet automatisch. Zij kunnen wel een vergelijkbare alimentatieplicht in een notarieel samenlevingscontract op laten nemen. Het is echter nog onduidelijk in hoeverre rechters dergelijke bepalingen ook daadwerkelijk zullen afdwingen. In de praktijk wordt zo'n alimentatieregeling opgenomen door een kleine minderheid van de paren die een samenlevingscontract laten afsluiten; in de hieronder te noemen HIN94-enquête door 6 van 58 (10,3%) paren met een samenlevingscontract.

Door de compenserende werking van alimentatie bij echtscheiding staan gehuwde vrouwen sterker bij een heronderhandeling over het te verdelen nut binnen de relatie. Volgens deze argumentatie zal dus, in verder gelijke omstandigheden, de arbeidsdeelname van ongehuwde vrouwen groter zijn dan die van gehuwde vrouwen.

3. Directe effecten op arbeidsdeelname en samenlevingsvorm

Zoals in de inleiding is aangegeven blijft het de vraag of paren nu trouwen om een gewenste specialisatie mogelijk te maken of dat zij deze specialisatie kunnen realiseren omdat zij getrouwd zijn. Om hierover uitsluitsel te verkrijgen is het essentieel om rekening te houden met andere condities die de voordelen en nadelen van beide keuzes beïnvloeden. We gaan hier in deze paragraaf op in.

Voorzover het gaat om directe effecten op arbeidsdeelname biedt de economische theorie hier voldoende argumenten. Volgens deze theorie (Becker, 1981) zijn de voordelen van arbeidsdeelname door de vrouw groter naarmate haar verdien capaciteit in betaalde arbeid groter is en naarmate de verdien capaciteit van haar man kleiner is. Daarnaast leidt de aanwezigheid van jonge kinderen in het huishouden ertoe dat de thuis bestede tijd meer waardevol is, hetgeen een negatief effect op haar arbeidsdeelname heeft.

We veronderstellen dat diverse factoren van normatieve, juridische en praktische aard van directe invloed zijn op de keuze tussen trouwen en samenwonen. Deze worden hieronder kort toegelicht.

Voor veel mensen is het huwelijk een middel om de rechten en plichten ten opzichte van kinderen vast te leggen. Daarom is de kans om gehuwd te zijn groter voor paren die kinderen hebben. Hierbij gaat het, anders dan bij arbeidsdeelname, niet noodzakelijkerwijs om thuiswonende kinderen en is de leeftijd van de kinderen irrelevant. Voor zover men huwt om rechten en plichten ten opzichte van kinderen vast te leggen zal men dit vooral doen voor of kort na de geboorte van het eerste kind.

Het jaar van huishoudensformatie weerspiegelt onder andere de juridische en sociale betekenis van ongehuwd samenwonen. De maatschappelijke acceptatie van ongehuwd samenwo-

nen is in de afgelopen decennia sterk toegenomen. Daarom kan verondersteld worden dat paren die meer recentelijk een huishouden gevormd hebben vaker de voorkeur geven aan ongehuwd samenwonen.

Verder verwachten we een lagere kans op huwelijk in geval minstens een van de partners eerder met een andere partner, al dan niet gehuwd, heeft samengewoond. In zo'n geval wordt de keuze voor een volgend huwelijk waarschijnlijk minder snel gemaakt vanwege een verondersteld verhoogd risico op scheiding.

Het huwelijk kan ook gebruikt worden als een juridisch middel om in geval van grote gezamenlijke investeringen zoals de aanschaf van een eigen huis, de eigendomsrechten vast te leggen. Naar verwachting zullen paren die dergelijke investeringen gedaan hebben relatief vaker gehuwd zijn.

Bij de keuze tussen huwelijk en ongehuwd samenwonen spelen uiteraard ook verwachtingen en gedragsvoorschriften van de sociale omgeving een rol. Wij verwachten dat paren waarvan de ouders of de vrienden het ongehuwd samenwonen sterk afkeuren eerder zullen kiezen voor het huwelijk. Het huwelijk heeft bovendien voor gelovige mensen een belangrijke religieuze betekenis. Om die reden verwachten we onder gelovige mensen een grotere neiging om te trouwen dan onder niet-gelovigen.

Ten slotte onderscheiden we twee condities waarvan verondersteld mag worden dat zij zowel arbeidsdeelname van de vrouw als samenlevingsvorm beïnvloeden. In de eerste plaats is dat de mate waarin iemand progressieve dan wel behoudende opvattingen heeft. Aan zowel werken van vrouwen als ongehuwd samenwonen worden door behoudende en progressieve mensen uiteenlopende waarden gehecht. Terwijl meer behoudende mensen aarzelend of afwijzend staan tegenover beide keuzes worden ze positief gewaardeerd door de meer progressief ingestelden.

De tweede conditie waarvan we veronderstellen dat deze zowel arbeidsdeelname als samenlevingsvorm beïnvloedt is de leeftijd van de vrouw. In theoretisch opzicht is leeftijd eigenlijk een 'container'-variabele die verschillende relevante kenmerken voor zowel samenlevingsvorm als arbeidsdeelname bevat. Voor zover deze aspecten niet door de andere variabelen worden gemeten weerspiegelt leeftijd daarom ongemeten heterogeniteit. Leeftijd is een niet eenduidig te interpreteren kenmerk omdat er verschillende aspecten van tijd mee worden gemeten. Aangezien ook het jaar waarin de partners een gezamenlijke huishouding begonnen in het model is opgenomen, is in leeftijd, naast *huidige leeftijd*, ook informatie vervat over de *duur van de gezamenlijke huishouding* en over de *leeftijd van de vrouw ten tijde van huishoudingsformatie*. Niet alleen is hierdoor het netto-effect van leeftijd niet eenduidig aan een van deze drie componenten toe te schrijven, bovendien kan verondersteld worden dat deze componenten tegengestelde effecten hebben, die hieronder kort uiteengezet worden.

Van huidige leeftijd zijn tegengestelde effecten op arbeidsdeelname te verwachten. Hierbij kan men denken aan het feit dat leeftijd ten dele samenvalt met (door ons niet gemeten) ervaringsjaren op de arbeidsmarkt, zodat oudere vrouwen gemiddeld over meer ervaring beschikken, productiever zijn en daarom een grotere kans op arbeidsdeelname hebben. Anderzijds leidt leeftijdsdiscriminatie door werkgevers er mogelijk toe dat oudere vrouwen juist minder mogelijkheden hebben om de arbeidsmarkt te betreden dan jongere vrouwen.

Het effect van de huishoudensduur is vooral een doorstroomeffect. Ongehuwd samenwonen wordt vaak als 'proefperiode' voor het huwelijk gebruikt. Aangezien de meeste ongehuwd samenwonenden die niet uit elkaar gaan uiteindelijk trouwen, is te verwachten dat in een cross-sectionele steekproef de huishoudensduur en de kans om gehuwd te zijn positief samenhangt.

Voor de leeftijd bij huishoudensvorming kan verwacht worden dat een jongere leeftijd gepaard gaat met een grotere kans op relatieontbinding omdat er veelal een grotere onzekerheid is over toekomstige ontwikkelingen op het terrein van bijvoorbeeld loopbaan, vruchtbaarheid en gezondheid, die op de relatie van invloed zijn. Te verwachten valt dat de kans om gehuwd te zijn groter is naarmate men ouder was ten tijde van de huishoudensformatie.

Gezien de bovenstaande argumentatie kunnen over het netto-effect van leeftijd op arbeidsdeelname en samenlevingsvorm geen eenduidige voorspellingen gedaan worden. Leeftijd wordt desalniettemin als controlevariabele gebruikt.

4. Data en methode

Voor de empirische beproeving van onze theoretische argumenten is gebruik gemaakt van gegevens uit de enquête *Huishoudens in Nederland 1994* (Kalmijn & Giesen, 1995; Weesie & Ganzeboom, 1994). Dit onderzoek betreft een telefonische enquête over het gezinsleven van 1035 respondenten tussen de 21 en 65 jaar. De gegevens zijn gebaseerd op een gestratificeerde *random* steekproef uit Nederlandse huishoudens die in het telefoonaansluitingen-bestand van de PTT zijn opgenomen. De stratificatie was er op gericht om een oververtegenwoordiging van ongehuwd samenwonende paren te verkrijgen. In de hier gepresenteerde analyses is gebruik gemaakt van de gegevens van 544 gehuwd of ongehuwd samenwonende man-vrouw paren waarbij de vrouw jonger dan 55 jaar was ten tijde van de enquête. Per huishouden werd slechts één (random geselecteerde) persoon ondervraagd. Deze respondent verstreekte dus ook de gegevens over de partner.

We lichten de keuzes die bij de operationalisatie van variabelen gemaakt zijn hieronder kort toe. Het *opleidingsniveau* van de vrouw wordt gebruikt als indicator voor haar verdien capaciteit, dit vanwege het feit dat er voor vrouwen die geen betaalde arbeid verrichten geen loonvoet berekend kan worden. Het *inkomen van de man* gebruiken we als indicator voor zijn verdien capaciteit. Omdat verreweg de meeste mannen betaald werk verrichten geeft deze variabele een betere meting van verdien capaciteit dan het opleidingsniveau van de man (door verschillen in werkervaring kunnen er bijvoorbeeld aanzienlijke verschillen in verdien capaciteit bestaan tussen mannen met gelijk opleidingsniveau). De *aanwezigheid van jonge kinderen in het huishouden* is geoperationaliseerd met behulp van twee dichotome variabelen, namelijk of het jongste kind in het huishouden in de leeftijdscategorie van 0 tot 4 jaar valt, en of het in de categorie van 5-12 jaar valt. De referentiegroep hierbij bestaat dus uit huishoudens waarin geen kinderen aanwezig zijn in de leeftijd tot 13 jaar. Het uitgangspunt bij deze indeling is de standaardleeftijden waarop kinderen de overgang naar en van de basisschool maken. In het

algemeen zal de benodigde zorg en het benodigde toezicht het grootst zijn voor kinderen die nog niet naar school gaan en wat kleiner voor kinderen die naar de basisschool gaan.

De mate waarin het sociale netwerk van het (echt)paar het huwelijk als de ideale samenlevingsvorm ziet is gemeten met behulp van twee vragen. Allereerst is gevraagd naar *de mate waarin de ouders van de respondent een positieve houding hadden ten opzichte van het huwelijk* (in vergelijking tot ongehuwd samenwonen) op het moment van huishoudensformatie. De antwoorden op deze vraag zijn gedichotomiseerd. Verder is gevraagd naar *het percentage vrienden met partner dat op dat moment gehuwd was*. Ook de antwoorden op deze vraag zijn gedichotomiseerd. Religie geeft aan of de respondent lid is van een kerkgenootschap. *Jaar van huishoudensvorming* is het jaar waarin het paar gehuwd of ongehuwd ging samenwonen. *Ooit kinderen* geeft aan of de respondent en diens partner samen kinderen hebben; hierbij gaat het niet noodzakelijkerwijs om thuiswonende kinderen. De variabele *vroegere relaties* is een dichotome variabele die aangeeft of één van beide partners voorafgaand aan de huidige relatie gehuwd geweest was of kinderen uit een eerdere relatie had.

De eerste variabele waarvan verondersteld wordt dat zij zowel arbeidsdeelname als samenlevingsvorm beïnvloedt is *progressiviteit*. De waarde van deze variabele is gecreëerd op basis van opgegeven voorkeuren van de respondent voor politieke partij, type dagblad en omroepvereniging. Progressieve normen worden geacht zowel minder nadruk te leggen op het huwelijk als meer nadruk te leggen op arbeidsdeelname door de vrouw.

Zoals in de vorige paragraaf is aangegeven wordt ook *leeftijd* gemodelleerd als variabele die beide keuzes kan beïnvloeden. Om te corrigeren voor een deel van de ongemeten heterogeniteit die in leeftijd vervat is wordt deze variabele in de analyse ter controle opgenomen. Teneinde niet-lineaire effecten mogelijk te maken zijn vier leeftijdscategorieën onderscheiden en als dichotome variabelen in de vergelijkingen opgenomen.

Voor de vragen naar progressiviteit, kerklidmaatschap en opvattingen van ouders geldt dat wel het antwoord van de respondent maar niet dat van de partner voorhanden is. We nemen hier verder aan dat deze variabelen kenmerken van het (echt)paar weerspiegelen.

Tabel 2 Gemiddelden en percentages van onafhankelijke variabelen voor respectievelijk gehuwde versus ongehuwde en werkende (minimaal 1 uur per week) versus niet-werkende vrouwen

	samenlevingsvorm		arbeidsdeelname	
	ongehuwd	gehuwd	wel	niet
	percentages			
Vrouw werkt	85	56		
Gehuwd			68	90
Leeftijd vrouw				
18-25 jaar	28	06	15	04
26-35 jaar	49	38	40	41
36-45 jaar	18	38	32	34
46-55 jaar	05	19	12	20
Opleiding vrouw				
Basisonderwijs	12	27	14	40
MAVO, LBO	15	19	16	21
HAVO, VWO, MBO	44	33	39	30
HBO	19	16	22	07
Universitair	10	05	08	02
Leeftijd jongste kind				
Geen kind 0-12 jaar	85	49	68	41
Jongste kind 0-4 jaar	09	32	20	39
Jongste kind 5-12 jaar	09	39	17	39
Ouders pro-huwelijk	04	34	23	33
Vrienden pro-huwelijk	08	50	31	55
Ooit kinderen	24	82	55	90
Bezit eigen huis	50	77	70	71
Kerklidmaatschap	21	48	38	47
Eerdere relaties	23	09	13	10
Progressiviteit				
- Politiek links	21	19	22	14
- Omroep lid VARA, VPRO	15	15	19	07
- Dagblad Volkskrant, Parool	15	10	14	08
	gemiddelden			
Jaar huishoudensvorming	1990	1979	1983	1979
Inkomen man (x fl.100,-)	26,3	31,5	29,5	31,6

Bron: Huishoudens in Nederland 1994. $N = 544$.

In tabel 2 presenteren we de gemiddelden van de variabelen voor respectievelijk gehuwde en ongehuwde vrouwen en werkende en niet-werkende vrouwen. Voor alle variabelen behalve het inkomen van de man en het jaar van huishoudensvorming wordt dit gemiddelde als percentage uitgedrukt.

Om onze hypothesen te toetsen is een structureel model geschat waarin samenlevingsvorm en arbeidsdeelname endogeen zijn en de overige variabelen exogeen. Omdat beide endogene variabelen dichotoom zijn is een lineair structureel model hiervoor niet geschikt. De oplossing

hiervoor is het specificeren van een transformatie van de afhankelijke variabele die garandeert dat voorspelde waarschijnlijkheden in het interval tussen 0 en 1 liggen. Het idee hierachter is dat er een ongeobserveerde latente variabele bestaat waarvan uitsluitend geobserveerd wordt of deze een bepaalde drempelwaarde heeft overschreden. Voor deze situatie is de cumulatieve normaalfunctie (probit) geschikt.

Om het model te schatten is gebruikgemaakt van het programma LISCOMP (Muthén, 1988). Dit programma is vergelijkbaar met LISREL, maar speciaal ontwikkeld voor het schatten van structurele modellen met dichotome, categorische en gecensureerde afhankelijke variabelen. Overigens blijkt voor de hier geschatte modellen dat nagenoeg dezelfde schattingen verkregen worden met behulp van een twee-staps probitmodel, waarbij in de tweede stap de voorspelde waarden uit de eerste stap gebruikt worden (die dan dus als de latente variabelen geïnterpreteerd worden in de tweede stap).

5. Resultaten

In de kolom met het kopje '≥ 1 uur' van tabel 3 worden de resultaten gepresenteerd van het structurele model waarin alle genoemde factoren zijn vertegenwoordigd. De beide beslissingen, huwelijk en arbeidsdeelname door de vrouw, worden simultaan gemodelleerd. Ten behoeve van de onderlinge vergelijkbaarheid van de effecten zijn alle onafhankelijke variabelen, dus ook de dichotome, gestandaardiseerd.

De geschatte effecten van samenlevingsvorm op arbeidsdeelname en van arbeidsdeelname op samenlevingsvorm geven antwoord op de vraag naar de richting van het causale verband tussen beide keuzes. Uit de tabel blijkt dat er een significant negatief effect is van samenlevingsvorm op arbeidsdeelname, maar dat het effect in omgekeerde richting niet significant is. Blijkbaar verlaagt het huwelijk de arbeidsdeelname van de vrouw, maar leidt arbeidsdeelname van de vrouw niet tot een kleinere kans om getrouwd te zijn. Dit bevestigt dus de hypothese dat het huwelijk arbeidsdeling binnen huishoudens bevordert, maar niet de hypothese dat arbeidsdeling huwelijksvorming stimuleert.

Voor de overige effecten geldt dat zij, voor zover de geschatte coëfficiënten significant zijn, met de voorspellingen in overeenstemming zijn. Zo blijken het bezit van een eigen huis, het hebben van kinderen en kerklidmaatschap een positief effect te hebben op de kans om gehuwd te zijn, terwijl vorige relaties en een recenter jaar van huishoudensvorming deze kans verkleinen. Ook de effecten van opleidingsniveau, aanwezigheid van jonge kinderen in het huishouden en het inkomen van de man op de arbeidsdeelname van de vrouw zijn in de voorspelde richting.

Tabel 3 Structurele modellen ter verklaring van samenlevorm en (drie verschillende drempelwaarden voor) arbeidsdeelname van de vrouw. Parameters voor directe effecten¹ en hun standaardfouten (tussen haakjes)

	1 uur		12 uur		20 uur	
	coeff.	sf	coeff.	sf	coeff.	sf
Arbeitsdeelname vrouw						
Samenlevorm (gehuwd)	-0,12*	(0,053)	-0,20**	(0,059)	-0,30**	(0,075)
Opleidingsniveau vrouw						
MAVO,LBO	0,25**	(0,069)	0,25**	(0,072)	0,19*	(0,081)
HAVO,VWO,MBO	0,41**	(0,081)	0,44**	(0,084)	0,42**	(0,092)
HBO	0,53**	(0,083)	0,43**	(0,082)	0,33**	(0,084)
Universitair	0,38**	(0,109)	0,40**	(0,114)	0,28*	(0,092)
Leeftijd jongste kind						
Jongste kind 0-4 jaar	-0,32**	(0,072)	-0,29**	(0,073)	-0,28**	(0,083)
Jongste kind 5-12 jaar	-0,25**	(0,064)	-0,32**	(0,067)	-0,31**	(0,078)
Inkomen man	-0,18**	(0,067)	-0,17*	(0,068)	-0,16*	(0,072)
Progressiviteit	0,18*	(0,076)	0,23**	(0,078)	0,28**	(0,074)
Leeftijd vrouw						
26-35 jaar	-0,11	(0,130)	-0,11	(0,137)	-0,08	(0,135)
36-45 jaar	-0,04	(0,136)	0,07	(0,146)	-0,02	(0,154)
46-55 jaar	-0,15	(0,123)	-0,11	(0,130)	-0,11	(0,135)
Samenlevorm: gehuwd						
Arbeitsdeelname	-0,03	(0,192)	-0,04	(0,194)	0,01	(0,231)
Bezit eigen huis	0,16*	(0,082)	0,15*	(0,080)	0,15	(0,079)
Kerklidmaatschap	0,29**	(0,103)	0,26**	(0,102)	0,27**	(0,102)
Ooit kinderen	0,41**	(0,122)	0,41**	(0,125)	0,46**	(0,141)
Jaar huishoudensvorming	-0,98**	(0,184)	-0,93**	(0,195)	-0,92**	(0,216)
Eerdere relaties	-0,28**	(0,085)	-0,27**	(0,084)	-0,24**	(0,081)
Ouders pro-huwelijk	0,22	(0,133)	0,27*	(0,126)	0,25*	(0,119)
Vrienden pro-huwelijk	0,19	(0,120)	0,18	(0,118)	0,17	(0,115)
Progressiviteit	-0,05	(0,092)	-0,04	(0,096)	-0,03	(0,105)
Leeftijd vrouw						
26-35 jaar	0,09	(0,127)	0,08	(0,126)	0,09	(0,127)
36-45 jaar	-0,06	(0,156)	-0,06	(0,155)	-0,06	(0,153)
46-55 jaar	-0,01	(0,188)	0,00	(0,188)	-0,04	(0,185)
Percentage vrouwen met betaald werk						
		63		59		50

Bron: Huishoudens in Nederland 1994. $N = 544$

¹ ** = $p < 0,1$ * = $p < 0,05$

De opvattingen van ouders en vrienden van de respondent blijken geen duidelijk effect te hebben op de keuze tussen huwelijk en samenwonen. Verder blijkt dat progressiviteit een significant positief effect op arbeidsdeelname van de vrouw heeft, maar niet direct van invloed is op de samenlevorm. De controlevariabele leeftijd, tot slot, heeft noch op arbeidsdeelname, noch op samenlevorm een effect.

In de voorafgaande analyse is arbeidsdeelname door de vrouw gedefinieerd als het verrichten van betaald werk voor minimaal één uur per week. Deze afbakening maakt dus geen onderscheid tussen enerzijds vrouwen die weliswaar betaald werk verrichten maar voor wie deze arbeid nauwelijks enige vorm van economische onafhankelijkheid waarborgt, bijvoorbeeld vrouwen die slechts enkele uren per week betaald werken, en anderzijds vrouwen voor wie hun arbeidsdeelname wel degelijk economische zelfstandigheid garandeert, zoals vrouwen die full-time werken. Om de hiervoor gepresenteerde resultaten te staven en op hun robuustheid te toetsen is de voorafgaande analyse herhaald met drempelwaarden van minimaal 12 uren (de grens die het CBS in de nieuwe definitie van de beroepsbevolking aanhoudt) en minimaal 20 uren. In deze alternatieve definities is arbeidsdeelname dus meer restrictief gedefinieerd. De resultaten van deze analyses worden samengevat in de kolommen '≥ 12 uren' en '≥ 20 uren' van tabel 3.

De parameterschattingen blijken tamelijk invariant te zijn over de alternatieve definities van arbeidsdeelname. De parameterschattingen van de alternatieve modellen met drempelwaarden 12 en 20 uur komen globaal gesproken steeds sterk overeen met die van het model met drempelwaarde 1. In ieder geval geldt voor bijna alle coëfficiënten in de alternatieve modellen dat zij binnen het 95% betrouwbaarheidsinterval van het oorspronkelijke model met drempelwaarde 1 liggen. Naast het effect van opleidingsniveau HBO dat in het model met drempelwaarde 20 een minder sterk positief effect op arbeidsdeelname heeft dan in het oorspronkelijke model, vormt alleen het effect van samenlevingsvorm op arbeidsdeelname hierop een uitzondering. Dit effect wordt sterker naarmate de drempelwaarde voor de definitie van arbeidsdeelname omhooggaat. Bij een drempelwaarde van 1 uur bedraagt het effect -0,12, bij een drempelwaarde van 12 uur -0,20, en bij 20 uur -0,30. Dit wijst er op dat de samenlevingsvorm vooral de keuze beïnvloedt tussen full-time arbeidsdeelname enerzijds en part-time of geen arbeidsdeelname anderzijds; part-time werk wordt in Nederland dan ook voornamelijk door gehuwde vrouwen verricht.

6. Discussie

Volgens de onderhandelingstheorie zoals die in deze bijdrage aan de orde is geweest wordt de uitkomst van verdelingsvraagstukken tussen levenspartners in belangrijke mate gestuurd door de mate waarin zij controle hebben over hulpbronnen die niet relatie-specifiek zijn. In aansluiting op het werk van Ott (1992) hebben we uit deze theorie de hypothese afgeleid dat de arbeidsdeelname van vrouwen lager is als er bindende afspraken gemaakt zijn over de compensatie voor verlies aan verdien capaciteit. Aangezien het huwelijk zo'n bindende afspraak bevat lag het voor de hand om deze hypothese te toetsen aan de hand van het verschil in arbeidsdeelname tussen gehuwde en ongehuwd samenwonende vrouwen. In een simultane analyse van beide beslissingen, de keuze voor samenlevingsvorm en voor arbeidsdeelname, bleek wel een effect van samenlevingsvorm op arbeidsdeelname, maar werd geen effect gevonden van arbeidsdeelname op samenlevingsvorm. Het lijkt er dus op dat paren de keuze voor een huwelijk niet of nauwelijks maken om een efficiënte arbeidsdeling te kunnen realiseren, maar dat een

eenmaal gesloten huwelijk wel dat effect heeft.

Uiteraard valt er wel het een en ander af te dingen op ons betoog. We nemen hieronder een aantal problematische punten onder de loep. In theoretisch opzicht kan men zich de vraag stellen in hoeverre specialisatie samenvalt met een verminderde arbeidsdeelname van de *vrouw*. In onze analyse zijn wij er van uitgegaan dat de deelname van de man aan betaalde arbeid een gegeven is. In circa 10 procent van de paren waarop onze analyse betrekking heeft verricht de man geen betaalde arbeid. Ter verdediging van onze benadering zij echter opgemerkt dat de overgrote meerderheid van deze mannen zonder betaalde arbeid wel degelijk over een persoonsgebonden inkomen (bijvoorbeeld pensioen, werkloosheidsuitkering, WAO-uitkering) beschikt. Voor de overgrote meerderheid van de niet-werkzame vrouwen geldt dit juist niet. Het afzien van betaalde arbeid betekent voor vrouwen meestal dat zij zich economisch afhankelijk maken van hun partner, terwijl dit voor de meeste mannen niet geldt.

Bij de interpretatie van het model waarin arbeidsdeelname en samenlevingsvorm simultaan gemodelleerd worden dient bedacht te worden dat samenlevingsvorm en arbeidsdeelname ongelijksoortige keuzes zijn. De beslissing om te trouwen is naar haar aard een eenmalige en bindende keuze, die niet eenvoudig terug te draaien is wanneer de oorspronkelijke redenen om te trouwen niet meer geldig zijn. Voor arbeidsdeelname geldt dit in veel mindere mate. Men kan, voor zover de arbeidsmarkt dat toelaat natuurlijk, herhaaldelijk de arbeidsmarkt betreden en verlaten al naar gelang de op dat moment geldende hulpbronnen en restricties. De causale relaties tussen arbeidsdeelname en samenlevingsvorm kunnen wellicht beter vastgesteld worden door gebruik te maken van longitudinale gegevens en daarvoor geschikte analysetechnieken. In dat geval beschouwt men zowel het huwelijk als het betreden en verlaten van de arbeidsmarkt als keuzes waarvan de kans dat ze op een bepaald moment gemaakt worden gemodelleerd wordt als functie van de op dat moment geldende condities.

Doordat bij de specificatie van structurele modellen de nadruk wordt gelegd op causale relaties tussen variabelen valt al snel op dat daarbij aannames worden gemaakt die soms weinig realistisch zijn, in het bijzonder wat betreft welke variabelen endogeen en welke exogeen zijn. Zo is in de gepresenteerde analyses aangenomen dat het hebben van kinderen exogeen is, terwijl het voor de hand ligt om te veronderstellen dat deze variabele endogeen is; vrouwen die betaald werk verrichten stellen mogelijk het krijgen van kinderen uit. In principe is het mogelijk om een aantal exogene variabelen als endogeen te modelleren. Om een dergelijk model te kunnen schatten zijn echter meer relevante exogene variabelen nodig dan de gebruikte dataset biedt.

Zoals gezegd wordt de interpretatie van het geschatte model enigszins bemoeilijkt door het feit dat de wederzijdse effecten tussen samenlevingsvorm en arbeidsdeelname in feite effecten van ongeobserveerde latente continue variabelen zijn. Feitelijk dienen ze dan ook geïnterpreteerd te worden als effecten van 'huwelijksgeneigdheid' en 'geneigdheid tot arbeidsdeelname'. De laatste interpretatie is het minst problematisch: arbeidsdeelname is in feite een continue variabele wanneer uitgedrukt in termen van aantal uren betaald werk per week, en de dichotomie tussen geen betaald werk hebben en wel betaald werk hebben is eenvoudigweg een wat grove meting van die variabele. Het ligt precies in de lijn van de hier gevolgde argumentatie om te

veronderstellen dat naarmate vrouwen meer uren per week werken het belang dat zij hebben in bescherming tegen de gevolgen van echtscheiding minder wordt. De interpretatie van 'huwelijksgeueidheid' is meer problematisch, omdat de keuze voor een huwelijk per definitie discreet is. Ook hieraan kan echter een zinvolle interpretatie gegeven worden. Het al dan niet gehuwd zijn wordt daarbij gezien als een onvolledig gemeten indicator van de mate waarin de contracten tussen de partners de vrouw bescherming bieden. Zo kan deze bescherming ten dele voortkomen uit regelingen in een samenlevingscontract tussen ongehuwde partners of in de huwelijksvoorwaarden van gehuwden. De variabele 'samenleefvorm' is dan indicatief voor de onderliggende dimensie die alle contractuele afspraken tussen de partners omvat.

Onze resultaten wijzen er op dat de verschillen in arbeidsdeelname tussen gehuwde en samenwonende vrouwen voor een gedeelte verklaard kunnen worden uit de 'strategische waarde van het huwelijk'. De onderscheidende werking van het huwelijk rust op twee pijlers. In de eerste plaats is dit de regelgeving die bescherming biedt tegen de financiële gevolgen van echtscheiding en verweduwing. In de tweede plaats berust zij op het feit dat deze regelgeving in mindere mate van toepassing is op ongehuwd samenwonenden.

Recente ontwikkelingen in het overheidsbeleid leiden er toe dat de juridische verschillen tussen gehuwd en ongehuwd samenwonen afnemen. Enerzijds is er sprake van een afnemende compenserende werking van het huwelijk. De financiële aanspraken van gescheidenen en verweduwden zijn immers duidelijk verminderd in de nieuwe alimentatiewetgeving en de Algemene Nabestaandenwet. Anderzijds is er op verschillende terreinen sprake van een toename van de rechten van ongehuwd samenwonenden. Voorbeelden hiervan zijn te vinden in de Ziekenfondswet en de nieuwe Algemene Nabestaandenwet. De combinatie van beide trends zal er waarschijnlijk toe leiden dat de samenhang tussen samenleefvorm en arbeidsdeelname van vrouwen in de toekomst afneemt.

Noten

1. Wim Bernasco en Deirdre Giesen zijn als postdoc respectievelijk AIO verbonden aan de vakgroep Sociologie van de Universiteit Utrecht. Hun onderzoek maakt deel uit van het program-

ma *The Management of Matches* onder leiding van Prof. Dr. W. Raub en Dr. J. Weesie. Dit programma wordt door een PIONIER-subsidie van NWO (PGS 50-370) gefinancierd.

Literatuur

- Becker, G.S. (1981). *A treatise on the family*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- England, P. & Farkas, G. (1986). *Households, employment, and gender: A social, economic and demographic view*. New York, NY: Aldine De Gruyter.
- Kalmijn, M. & Giesen, D. (1995). *Codeboek huishoudens in Nederland 1994 - telefonische enquête*. [Codeboek], ICS/ISCORE, Universiteit Utrecht.
- Manser, M. & Brown, M. (1980). Marriage and household decision-making: A bargaining analysis. *International Economic Review*, 21, 31-44.
- McElroy, M.B. (1990). The empirical content of Nash-bargained household behavior. *Journal of Human Resources*, 25, 559-583.
- McElroy, M.B. & Horney, M. (1981). Nash-bargained household decisions: Toward a generalization of the theory of demand. *International Economic Review*, 22, 333-349.
- Muthén, B.O. (1988). *LISCOMP. Analysis of linear structural equations with a comprehensive measurement model. A program for advanced research* [computer program and user's guide]. Mooresville, IN: Scientific Software.
- Ott, N. (1985). Fertility and division of work in the family. In E. Kuiper & J. Sap (Eds.), *Out of the Margin: Feminist Perspectives on Economics* (pp. 80-99). London/New York: Routledge.
- Ott, N. (1992). *Intrafamily bargaining and household decisions*. Berlin: Springer.
- Snijders, C. (1996). *Trust and commitments*. Amsterdam: Thesis.
- Stichting de Ombudsman (1993). *Trouwen is zo gek nog niet. Voorlichtingsbrochure*. Hilversum: Stichting de Ombudsman.
- Weesie, J. & Ganzeboom, H. (1994). *Huishoudens in Nederland 1994: Telefonische enquête*. [Databestand], ICS/ISCORE, Universiteit Utrecht.